

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА АНТРОПОНІМНОЇ МОДЕЛІ СВІТУ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНСЬКИХ ТА НІМЕЦЬКИХ ПРІЗВИЩ)

Проблема національної специфіки антропонимической модели мира рассматривается на основе сравнительной характеристики принципов фамильной номинации в украинском и немецком языках, а именно сравнивается лексико-семантическая база производных основ и формы словообразования украинских и немецких фамилий Закарпаття.

Ключевые слова: антропоним, фамилия, языковая картина мира.

Проблема національної специфіки антропонімної моделі світу розглядається на основі порівняльної характеристики принципів прізвищевої номінації в українській та німецькій мовах, зокрема порівнюється лексико-семантична база твірних основ та форми словотвору українських та німецьких прізвищ Закарпаття.

Ключові слова: антропонім, прізвище, мовна картина світу.

The problem of the national specificity of the anthroponymic model of the world is examined on the basis of the comparative description of the principles of the surname nomination in Ukrainian and German languages. What is being compared in particular are the basis of the formative stems and the forms of word-formation of Ukrainian and German surnames of Transcarpathia.

Key words: anthroponym, a surname, language picture of the world

Антропоніми як мовна система являють собою цікавий матеріал для знайомства з особливостями національного характеру, вони є відображенням картини світу кожного окремого народу, оскільки містять національну специфіку світобачення та світорозуміння. Сприйняття світу є однією з важливих складових національної моделі світу. Як зазначає Чучка П. П., в антропоніми народ закладає своє світосприйняття, свої погляди на кожного індивіда в колективі чи в навколишньому середовищі [3, с. 6-7]. Не можна нехтувати даними антропонімії при вивченні багатьох історичних та демографічних проблем, серед яких і етнічна належність народу, і його національна свідомість [5, с. 535]. В антропонімах задовано багатющу інформацію про умови життя народу, його історію, побут, місце проживання, емоційно-образне сприйняття навколишнього світу. Таким чином, тут доречно говорити про антропонімну модель світу, розуміючи під цим національно-мовну картину світу певного народу.

Вивчення взаємозв'язку мови та національної культури викликає все більший інтерес у мовознавців. Антропоцентричний підхід до вивчення антропонімів дозволяє виокремити спільне та різне у характеристиках ставлення представників різних етносів до навколишнього світу. На необхідності вивчення мови в тісному зв'язку з людським чинником наголошували вже В. фон Гумбольдт та О. Потебня.

Мовознавчі студії сьогодення відзначаються спрямованістю на вивчення відображення картини світу у мові, на порівняння цього відображення у різних національних мовах. Проте у вітчизняному мовознавстві ще не розглядалося питання про спільне та національно специфічне в антропонімічних системах українців та німців і порівняння принципів прізвищевої номінації зокрема. У зв'язку з цим постає мета нашої статті – здійснити порівняльний аналіз принципів прізвищевої номінації в українській та німецькій мовах. Джерелом фактичного мовного матеріалу послужив історико-etimологічний словник «Прізвища закарпатських українців» Чучки П. П. [4] та дисертаційне дослідження Головчак Н. І. «Німецькі прізвища Закарпаття» [1].

Ми обрали предметом нашої статті порівняльний аналіз принципів і словотворчих типів номінації на прикладі українських та німецьких прізвищ, оскільки вважаємо таке дослідження актуальним, тому що «у номінації проявляється відмінність психології народів» [5, с. 180], без ґрунтовного вивчення принципів та способів антропонімної номінації людини неможливе розуміння національної самобутності народу, оскільки «національно-мовна відмінність прізвищ виявляється у принципах та способах називання, а ще повніше – у засобах вираження зв'язку спорідненості між членами роду» [4, с. 14].

Простежуючи національну специфіку принципів надання людині прізвища в українців та німців, ми опираємося на той факт, що «...у прізвищах представлені 2 плани: лексичний (значення основи) та структурний (характер кінцевого елемента, кількість складів і т. п.). Усе це цілком індивідуальне для кожної мови» [5, с. 391]. Таким чином, у цій статті ми порівняли семантику твірних основ українських та німецьких прізвищ Закарпаття та їх словотворчі типи, що дозволило нам виділити спільне та національно специфічне у порівнюваних антропонімічних системах. Ми прийшли до висновку, що прізвищам притаманні універсальні ознаки, типові і для українських і для німецьких, і, в той же час, національно специфічні, які властиві тільки антропонімам конкретної мови. Розглянемо це на конкретних прикладах.

Лінгвістичний розгляд українських та німецьких прізвищ Закарпаття показує, що вони різняться одне від одного ономазіологічно, зокрема, принципами номінації.

Щодо українських прізвищ Закарпаття, то Чучка П. П. виділяє:

- 1) прізвища, у основі яких лежать імена – майже 40%;
- 2) прізвища, у основі яких лежать апелятиви – понад 35%;
- 3) прізвища, у основі яких лежать топоніми – близько 6%.

В той же час результати семантичного аналізу твірних основ німецьких прізвищ Закарпаття свідчать про те, що у складі німецьких прізвищ також є:

- 1) прізвища, у основі яких лежать апелятиви – близько 65%;
- 2) прізвища, у основі яких лежать імена – близько 22%;
- 3) прізвища, у основі яких лежать топоніми – близько 13% [1, с. 62].

Наведені цифри свідчать про тотожність принципів прізвищевої номінації і в українців, і у німців: за основу беруться апелятивні позначення особи (їх лексико-семантична класифікація наводиться нижче), імена батьків і інших родичів та позначення місця походження. У наукових працях мовознавців Караулова Ю., Маслової В., Озалецької О., Уфімцевої Н. та інших акцентується на тому, що тотожність семантичних процесів у мовних системах пояснюється законами асоціації світосприйняття. Спільне в прізвищевих системах пояснюємо тотожністю цих двох народів у багатьох його проявах, що, безперечно, наклало свій відбиток і на національні особливості світогляду та ментального характеру. «...оскільки кожна мова обов'язково пов'язана з певним етносом, то відмінність між мовами є відмінністю між поглядами на світ, бо представники різних етносів бачать світ по-різному. Скільки мов, стільки світобачень» [2, с. 45].

Попри тотожність у виборі принципу номінації, надання прізвища людині серед українців і серед німців містить специфічні і своєрідні характеристики. Зокрема, тотожні принципи прізвищевого найменування людини відзначаються різною продуктивністю на антропонімному рівні у цих двох народів. В українському прізвищевому домінуючим є принцип номінації людини за іменем батька (матері), діда (баби), інших родичів, в той час як у німців найпродуктивнішим є принцип номінації від апелятивних основ. Ми пояснюємо це національним характером відображення світосприйняття народу, віддзеркаленням його ментальності, способу життя, духовного

бачення світу. Окрім того, домінування принципу найменування особи за родом професійної діяльності у німців пояснюємо також часовим фактором становлення німецьких прізвищ, а це 12-14 ст. – період розквіту ремісничого життя з його добре розвинутими ремісничими цехами, широкою спеціалізацією і поділом праці [1, с. 71].

Цікавим і показовим з точки зору національних особливостей прізвищевої номінації є аналіз семантичних розрядів прізвищ-апелативів. Так, щодо лексико-семантичної класифікації твірних основ українських прізвищ Закарпаття, то Чучка П. П. виділяє: 1) назви осіб за зовнішнім виглядом та внутрішніми рисами (3,5%); 2) назви осіб за родом діяльності (2,4%); 3) назви предметів (1,4%); 4) назви осіб за їх територіальним походженням (1,3%); 5) назви істот, крім людей (1,1%); 6) назви осіб за їх етнічною ознакою (0,6%); 7) назви рослин (0,6%); 8) назви осіб за їх соціальним станом (0,5%); 9) назви страв і напоїв (0,4%); 10) назви анатомічні (0,3%); 11) назви осіб за спорідненістю та святцтвом (0,2%); 12) назви абстракцій (0,2%); 13) назви осіб за ідеологічною та релігійною належністю (0,2%); 14) назви речовин (0,1%); 15) назви одягу та взуття (0,1%); 16) назви явищ природи (0,04%) [5, с. 367].

В той час лексико-семантична класифікація твірних основ німецьких прізвищ Закарпаття свідчить про такий кількісний розподіл прізвищ, утворених від апелативів: 1) назви осіб за професією, родом занять (21,9%); 2) назви за внутрішніми та зовнішніми ознаками (10,8%); 3) назви за територіальною ознакою місця проживання (7%); 4) назви зварядь праці, побутових предметів та їх частин (5,1%); 5) назви тварин (4%); 6) назви рослин (3,1%); 7) назви абстракцій (2,8%); 8) назви рельєфу, різновидів ландшафту і шляхів сполучень (2,5%); 9) назви осіб за етнічною приналежністю (1,75%); 10) назви одягу, взуття і прикрас (1,4%); 11) анатомічні назви (1,35%); 12) назви явищ природи і різних часових понять (1,08%); 13) назви осіб за соціальним становищем (0,8%); 14) назви осіб за родинними зв'язками (0,67%); 15) назви видів їжі та продуктів харчування (0,67%).

При порівнянні продуктивності різних лексико-семантичних груп на прізвищевому рівні виявилось, що в українській антропонімії найчастіше обирається принцип номінації особи за її зовнішнім виглядом чи внутрішніми рисами, водночас у німецькій антропонімії серед апелативних основ переважає принцип номінації за професією або ж іншим родом занять. Є відмінності і в частотності вживання інших принципів номінації, наприклад, найменування позначенням рослин чи абстракцій і інші. Такий факт і є свідченням національної самобутності, яка властива антропонімії номінації кожного окремого народу.

Щодо порівняльного аналізу структурно-словотворчих типів українського та німецького прізвищстворення, то тут також простежуються спільні та відмінні характеристики.

Визначаючи частку різних словотворчих типів українських прізвищ Закарпаття Чучка П. П. виділяє морфологічні утворення (46,1%), семантичні утворення (32,5%) та синтаксичні утворення (0,2%). Окрім цих типів вказує також на прізвища спірні щодо способу творення та невідомого способу творення [5, с. 382].

Серед структурно-словотворчих типів німецьких прізвищ Закарпаття ми виділяємо наступні: семантичні утворення (82%), суфіксальні (14,3%), флективні (0,5%) та композитні (2,26%), а також прізвища, утворені із словосполучень стягненням основ (0,05%) та прийменниково-суфіксальним способом (0,05%) [1, с. 63].

Порівняльний аналіз структурно-словотворчих типів українських та німецьких прізвищ Закарпаття свідчить, що вони мають спільні і національно специфічні особливості. В обидвох мовах спільним є морфологічний та семантичний спосіб прізвищстворення. Проте у німецькомовному просторі існувало більше словотворчих типів прізвищ, окремі з них, як флективний чи прийменниково-суфіксальний не зафіксовані серед українських антропонімів взагалі. Але українським прізвищам властива значно більша і багатша група прізвищстворчих морфем. Згідно даних Чучки П. П. «загальна кількість родичівських формантів, які брали безпосередню участь в оформленні прізвищ морфологічного способу творення, сягає 30» [4, с. 26]. А в німецькій антропонімії у ролі прізвищстворчих суфіксів виступають усього 13 [1, с. 63]. Саме цими чинниками мотивуємо те, що в українській антропонімії домінуючим є морфологічний спосіб творення, а в німецькій – семантичний. У цьому також полягає національна специфіка принципів номінації, в той час як в українців за допомогою патронімічних формантів підкреслюють не приналежність до певного роду (сім'ї), у німців такий родинний зв'язок у семантичних утвореннях не простежується. Серед українських прізвищ поширеними є матронімічні утворення за допомогою ряду суфіксів, а в той час як у німців цей спосіб творення прізвищ є непродуктивним і малопоширеним, що також є свідченням відображення національного світобачення, зокрема, місця і ролі жінки в суспільстві. Припускаємо, що в німецькомовному просторі часу становлення прізвищ правовий та соціальний статус жінки був дуже обмеженим. Виокремлені специфічні національні ознаки українського та німецького прізвищстворення відображають національний характер цих двох народів, їх ментальність, моральні традиції. Зауважимо при цьому такі характерні риси українця, як тісний родинний зв'язок, шана до батька й матері і з іншого боку – прагматичність, стриманість у поведінці, прагнення дітей по досягненню повноліття до самостійного життя у німців.

Висновки. Таким чином, українська та німецька антропонімії системи мають ряд спільних характеристик, які, все таки, не є цілком тотожними, що вважаємо логічним з огляду на національно-соціокультурну специфіку цих народів. До спільних характеристик українського та німецького прізвищстворення відносимо однакові принципи номінації, до національно специфічних – їх різну продуктивність у прізвищстворенні. До специфічно українських принципів номінації у нашому випадку відносимо матронімічні утворення, які не властиві системі німецьких прізвищ. Спільними є окремі словотворчі типи українських та німецьких прізвищ, відмінними – частка словотворчих формантів.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у порівняльному дослідженні семантики твірних основ українських та німецьких прізвищ, виявленні мотивів номінації у цих двох мовах, що дозволяє конкретизувати національну специфіку мовної картини світу.

Джерела та література

1. Головачук Н. І. Німецькі прізвища Закарпаття: дис. канд. філол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / Н. І. Головачук. – Ужгород, 2003. – 193 с.
2. Мірченко М. Когнітивно-лінгвістичний аспект картини світу та рівні категорійності / М. Мірченко // Лінгвалізація світу: теоретичний та методичний аспекти. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції. – Черкаси: Брама-Україна, 2007. – С. 45.
3. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття (вступ та імена) [конспект лекцій] / П. Чучка. – Ужгород: Вид-во УжДУ, 1970. – 103 с.
4. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців. Історико-етимологічний словник / П. П. Чучка. – Львів: Вид-во «Світ», 2005. – 702 с.
5. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття [монографія] / П. П. Чучка. – Ужгород: Вид-во «Папірус», 2008. – 672 с.